

A LA RECERCA D'UNA IDENTITAT SOCIAL: ELS MERCADERS A NAPOLS DURANT LA PRIMERA EDAT MODERNA

per Giovanni Muto

I. Al llarg del segle XV, en el breu transcurs d'una cinquantena d'anys (1442-1494), el Migdia d'Itàlia va viure una extraordinària conjuntura política: la progressiva construcció d'un estat i d'una societat organitzats amb uns trets de gran modernitat i originalitat, un esplèndid floriment econòmic i cultural i, finalment, un ràpid -i, en molts sentits, inesperat- ocàs polític. Els esdeveniments quotidians i extraordinaris a través dels quals madurà i es desenvolupà aquest itinerari van anar lligats a la sort de la dinastia aragonesa, el destí de la qual va compartir el regne napolità fins a la pèrdua de la seva autonomia política.

En la historiografia meridional el record d'aquells anys s'ha viscut sempre com una mítica edat d'or, vertadera o presunta, dins la qual els elements reals es transformaven en llegenda fins al punt que, mancant-ne les fonts primàries, els historiadors contemporanis es troben amb dificultats en la reconstrucció del període. Quant a la construcció del mite del "renaixement meridional" cal dir, però, que hi participaren en primer lloc els annalistes i tractadistes de la segona meitat del segle XV i dels segles posteriors: de Pontano a Panormita, de Bartolomeo Facio a Loyse de Rosa, a Giuliano Maio, a Diomedea Carafa, fins a les veus de la poesia com Chariteo i Velardiniello. Seria massa llarg de seguir el curs i la manera amb que aquestes fonts i aquesta tradició han estat recollides per la historiografia més recent; tot concorda, tanmateix, en considerar fundada la hipòtesi que el regne va conèixer una "edat forta", una època on la relació entre la capital i les províncies hauria estat força més equilibrada, on el poder central hauria contingut l'empenta feudal tot concedint una àmplia autonomia a les "universitates", i on la producció i el comerç haurien

tornat a agafar una línia d'ascens, mentre que la cultura i les arts expressarien el millor de les seves potencialitats.

Segurament, aquesta interpretació conté molts elements que són certs, però seria molt més ben articulada i reconstruïda amb una certa perspectiva temporal, i s'hauria de verificar mitjançant una documentació que, tanmateix, no sempre és a l'abast de la investigació historiogràfica. En qualsevol cas, fins i tot considerant ben fundada tal interpretació, sempre resta per explicar el trencament de la societat meridional amb el primer i més fort impacte extern, la mort de Carles VIII el 1494; és a dir, la dissolució de l'estructura estatal que ja no opera com a frontissa entre la corona i la societat, la incapacitat d'aquesta per construir una adequada defensa del projecte històric que aquella dinastia representava.

Per entendre millor el model de relacions entre l'estat i la societat caldria reconstruir la dinàmica de les institucions, o bé de les transformacions que Alfons i Ferran introduïren dins l'estructura de l'estat -tant dins l'aparell central (Consell reial, Sacre Regi Consell, Gran Cort de la Vicaria, Règia Cambra de la Sumària), com dins el perifèric (Dogana, o duana, de les ovelles del ducat de Pulla, Audiències i Tresorereries provincials)-: aquesta és una tasca que no és possible de fer aquí per evidents raons d'espai. Tanmateix, hi ha un punt que em sembla segur: en la relació entre estat i societat, sempre és el primer qui assumeix la responsabilitat d'operar les transformacions necessàries per conduir la societat meridional dins un context més obert a les experiències del sistema dels estats regionals italians, encara que sigui amb peculiaritats específiques i distintives; és l'estat qui, d'alguna manera, fa d'impulsor d'aquest procés. Naturalment, dels dos termes de la relació -mentre siguem capaços d'individualitzar lògicament part dels continguts de la "societat" - n'obliden, al contrari, el de l'"estat". Vull apuntar que, durant tot el segle XV, encara hi ha una ambigüitat semàntica del terme, a més d'una equívoca i simplista identificació amb l'esfera del "poder"; tanmateix, fins i tot aquesta última interpretació sembla àmpliament inadequada, ja que se sap que en l'Antic Règim no és l'estat l'únic

que exerceix de manera exclusiva l'exercici del poder. Un altre problema és saber qui identifiquem com l'"estat": ¿el sobirà, la cort, els grups socials que recolzen l'acció de la corona? ¿Quin paper, per acabar, han tingut els consellers i tractadistes napolitans, com Pontano i Diomede Carafa, en definir la imatge ideològica de l'estat i de la sobirania reial?

II. Aquestes preguntes es desprenen en gran part dels objectius d'aquest article; no gensmenys, podem intentar d'acostar-nos al problema a través d'una perspectiva molt particular; m'estic referint a l'esfera de les relacions entre el sobirà i els mercaders banquers.

Certament, aquesta mena de relacions no era nova en la vida política del regne i, ja molt abans, les fonts més diverses assenyalaven la presència i l'activitat de les diferents comunitats mercantils estrangeres al Migdia. L'objecte de tals notícies havia estat -i, en part, ho continuava essent- els aprovisionaments de cereals, de bestretes i apertures de crèdit, i les recaptacions d'imposts. Això, que apareix com un fenomen nou en molts aspectes, representa l'ascens social dels mercaders-banquers i la seva inserció dins el projecte de la corona com a autèntics actors polítics: els Besalu, els Miroballo, els Strozzi, els Coppola estan lligats al sobirà no sols pel desenvolupament d'activitats mercantils comunes i per àmplies relacions de *familiaritas*, sinó també, i sobretot, per una relació de delegació sobirana que els permet d'actuar en les diferents branques de l'administració com a titulars de funcions públiques.

Amb aquest punt de vista, els exemples són múltiples. L'any 1448 Alfons decretava que tots els recaptadors de diners públics havien de dipositar els ingressos al banc napolità de Giovanni Miroballo i, d'ençà de 1453, també al banc del català Pietro Cimart. El mateix any de 1448, en l'avinentesa de la disposició amb què es concedien a Miroballo les funcions de caixa de la tresoreria de l'estat, es recomanava al lloctinent del tresorer que regulés les seves relacions amb l'esmentat banc "com és acostumat e usat fer e usar de un mercader a un altre e no en altre manera". Alguns anys després, el

1454, en l'avinentesa de la institució d'un nou òrgan de control financer -el Conservador general del reial patrimoni-, Alfons recomanava al Conservador de tenir un registre de tots els ingressos del regne, redactat "prou regulantur negociaciones mercatorum", és a dir, a la manera dels mercaders segons el mètode de la partida doble.

Si del temps d'Alfons passem als de Ferran, les relacions entre el sobirà i els operadors econòmics no són pas menys estretes. Una rara documentació mercantil, dos registres diaris del banc Strozzi relatius als anys 1473 i 1476, és extremadament exemplar pel que fa a aquesta qüestió. La clientela del banc el 1473, coneguda a través dels registres de comptes localitzats, s'articula de la següent manera: ¹

Estat	33	1510	36,60
Ciudadans	82	480	5,10
Feudataris	45	510	5,30
Mercaders	225	4477	53,00

En resum, el banc feia les funcions de caixa de l'estat mitjançant dos comptes, un a nom del Recaptador general, Pascasio Díaz Garlon, i l'altre a nom del Tresorer general, Pietro Bernart; aquests comptes es denominaven, respectivament, "compte de la cort" i "compte de la tresoreria", mentre que els altres comptes públics es posen a nom de funcionaris específics; així, el banc Strozzi, i altres bancs col·ligats amb ell, reflecteix tota la pràctica financera duta a terme per l'organització estatal, conservant tanmateix la seva naturalesa peculiar i, alhora, posant a disposició de l'estat l'agilitat i l'elasticitat de l'organització mercantil. La contribució fonamental dels homes de negocis -sobretot toscans- de la Baixa Edat Mitjana, tant al regne de Nàpols com a les altres monarquies occidentals, no va ser tan sols un sosteniment financer, entès com el sistema consistent a prestar diners

1. Aquestes indicacions s'han pres de l'assaig de M. DEL TREPPO, "Il re e il banchiere. Strumenti e processi di razionalizzazione dello stato aragonese di Napoli", dins G. Rossetti (ed.), *Spazio, società, potere nell'Italia dei Comuni*, Nàpols, 1986.

sota la garantia de provents fiscals, instrument essencial de flexibilitat financera que permetia a la corona de resoldre en qualsevol moment les necessitats d'ingressos. L'ur contribució va anar també en la direcció dels processos de racionalització que aquest sistema fomentà, tant pel que fa a la gestió financera com a les altres gestions. A més a més, al Migdia italià, va consistir en una potent acció unificadora dels espais geogràfics, econòmics i administratius del regne.

En poques paraules, la *imitatio artis mercantilis* és assumida com un constant punt de referència en un doble sentit. D'una banda, es posa com a base de la construcció d'un model d'estat que reguli les relacions entre l'esfera pública i la privada d'una manera més flexible i racional; de l'altra, la pràctica de govern de la corona es basa, en bona part, en una política econòmica que afavoreix el lligam amb la classe mercantil, fins a participar directament dels beneficis de les operacions comercials. Tal política, per descomptat, no està exempta de riscos ni per al sobirà ni per als mercaders, com ho palesen les obres dramàtiques de Francesco Coppola i la difusió que anirà adquirint en l'opinió pública i en la literatura el tema de la *de varietate fortunae*, indici conscient de la coneguda fragilitat d'una relació, la fidelitat de la qual sovint es perd dins d'una sola generació.

El període sencer de l'època aragonesa es caracteritza per una forta recerca d'un model unitari de relacions entre Nàpols i el regne d'Aragó. Aquests dos territoris, tot conservant les seves peculiars característiques polítiques i institucionals, haurien hagut de desenvolupar -d'acord amb les intencions de la corona- una complementarietat econòmica més marcada, basada, d'una part en el desenvolupament del sector industrial del regne aragonès i, de l'altra, en l'increment de les produccions agrícoles al regne meridional. Tal programa, fomentat directament per Alfons, va sofrir algunes modificacions amb Ferran, en el sentit de què el sobirà més jove mirà d'enfortir, tot i que amb uns resultats totalment modestos, la presència industrial del Migdia, especialment en els sectors de la llana i de la seda.

Aquests intents de caracteritzar de manera general el perfil

mercantil i manufacturer permeten de distingir, a les acaballes del segle XV, algunes àrees territorials on els signes de la dinàmica econòmica són més vius: 1) l'àrea a cavall dels dos Principats (Citra i Ultra, corresponents més o menys a les actuals províncies de Salerno i Avellino), on es registra la forta empena comercial provinent de la costa amalfitana (Maiori, Amalfi) i del seu interior (Gragnano); també és força actiu el territori del camp sarnès-noccerà (Noccera i Cava) entre les ciutats de Nàpols i de Salerno; i, per acabar, la zona del Picentino (S. Cipriano i Giffoni), estesa sobre les muntanyes a l'est de Salerno. 2) una segona àrea, força més agrupada, es concentra a la província de Terra di Lavoro (l'actual província de Caserta), sobre l'eix entre Capua i Aversa, amb un apèndix al territori d'Alife. 3) l'àrea calabresa, compresa entre les ciutats de Cosenza i Catanzaro amb llurs casals i pobles. 4) l'àrea pullesa, que comprèn dues faixes de territori diferents: la Capitanata (Lucera, Foggia, Manfredonia) i Terra di Bari (Barletta, Trani, Bisceglie, Molfetta i, més endins, Bitonto). 5) l'àrea abruzzessa, entorn dels dos grans centres d'Aquila i Lanciano.

Com a conjunt, tals àrees formen un sistema mercantil molt poc homogeni, centrat en algunes produccions típiques del Migdia mediterrani -llana, oli, vi-, els processos de transformació dels quals depenen de les exigències dels nuclis mercantils estrangers establerts feia molt de temps al territori: toscans i venecians a la Pulla, catalans i florentins al vessant de la mar Tirrena; reduïda, però no absent, la presència hebrea, especialment a la Terra di Bari, mentre que encara s'ha d'esbrinar la importància i el paper de la classe mercantil autòctona.

III. En el breu transcurs d'un decenni (1494-1503), la geografia política del regne napolità va canviar radicalment. La pèrdua de l'autonomia política també va tenir conseqüències des del punt de vista econòmic i social. Durant el primer quart del segle XVI, el govern espanyol mirà de consolidar el control polític i militar del territori, acuitat per la presència activa d'un fort partit angeví. La

corona es trobava en una disjuntiva entre dues línies inconciliables: o bé sostenir i enfortir les províncies i les *universitates* perifèriques en contraposició a la capital; o bé construir un fort nucli central de govern, segons el model castellà, contenint l'empenta de la perifèria. A partir dels anys del vice-regnat de Pedro de Toledo (1532-1553), la corona va triar la segona opció, tot desenvolupant un fort sistema de Consells, a la gestació del qual -sens excloure pas del tot la gran noblesa- va cridar els "togats", una classe de juristes força representativa de les aspiracions populars i en relació a la qual podrien repetir-se les paraules ja expressades per Hurtado de Mendoza tot parlant dels "letrados" castellans: "gente media entre los grandes y pequeños". Als senyors feudals, exclosos com a classe privilegiada de govern, se'ls van confiar funcions públiques delegades, tant als feus com en l'administració perifèrica.

L'estructura del govern central va sofrir una sola modificació, però prou significativa: ensems amb el virrei es col·loca el Consell Col·lateral, màxim òrgan de discussió i decisió política, on, al costat dels regents de cancelleria, hi seuen els consellers d'Estat. Sobre aquesta estructura, com sobre les altres estructures del govern central (Sacre Regi Consell, Règia Cambra de la Sumària, Gran Cort de la Vicaria), no disposem encara -en l'estat actual de la recerca- d'investigacions de la mena de les conduïdes per J. Fayard sobre el Consell de Castella; ignorem, per tant, el paper dels consellers, dels mecanismes de selecció, del "cursus honorum", del món de relacions socials sobre les quals es basen aquests mecanismes. No obstant això, disposem de prou informacions com per aclarir almenys tres punts. La relació entre els autòctons i els "estrangers" en els consells centrals de l'aparell va ser regulada per la pragmàtica "De officiorum provisione", del 12 de març del 1550, per la qual s'establia que per cada magistratura els autòctons podrien ocupar de la meitat als dos terços dels llocs disponibles. Menys segur és l'altre punt, relatiu a la proporció amb què eren representats nobles i togats dins els diferents consells. Segons l'opinió de l'historiador del dret R. Ajello, diversos indicis palesarien que, a mitjans anys cinquanta del segle XVI, els

togats ja tenien la majoria dins l'aparell central ². El darrer punt que m'interessa de remarcar té a veure amb mecanisme de decisió en la magistratura, és a dir, de quines maneres s'arriba a una resolució. La pragmàtica XII "De officialibus" assenyala com ja d'ençà de 1559 "en los negocios que se traten en mi consejo Collateral ansi de Estado, como de justicia, gobierno y hazienda del dicho mi reyno de Nápoles, se siguiese la mayor parte de los votos"; si el virrei no estava d'acord amb la majoria podia fer servir el dret de vet i trametre el problema a la cort del sobirà per tal que ell analitzés la qüestió acuradament. Tanmateix, "en los casos... que no sufriren dilación de poderse consultar, mando que se siga lo que pareciere en la mayor parte de los votos". D'aquesta manera, doncs, es disminuïa la centralització i l'absolutisme monàrquic i es configurava en l'experiència política del regne meridional una pràctica contractual força avançada, en la qual es concreta l'ideal jurídic-constitucional defensat pels grups dirigents napolitans d'una "monarquia limitada".

IV. Aquesta nova configuració de les relacions polítiques i socials té lloc dins el marc d'un procés d'expansió de l'economia meridional, un procés determinat tant per variables externes com per elements propis del sistema econòmic autòcton. En la segona meitat del segle XVI, ja és evident la integració del Migdia dins els grans corrents del comerç internacional i dins el circuit de la demanda i l'oferta de capitals. De primer moment, aquests dos circuits són força diferents i els operadors que apareixen en els mercats meridionals presenten unes característiques estrictament comercials. D'aquesta qüestió, en donen testimoni les nombroses relacions que, des de l'acabament dels anys quaranta del segle XVI, lliguen els mercaders de l'Europa del Nord amb els napolitans i sicilians. Quant al mercat napolità, semblen particularment actius els comerciants d'Anvers, especialment del

2. R. AJELLO, "Potere ministeriale e società. Il modello napoletano nella storia del pubblico funzionario", dins *Pietro Giannone e il suo tempo*, vol. II, Nàpols, 1980, p. 499.

1564 endavant, quant els clients napolitans dels esmentats mercaders es compten ja per desenes. Durant els anys vuitanta, la plaça napolitana s'inclou en la ruta comercial del gran mercader anverès Martin de la Faille, que en els anys noranta serà reemplaçat per un altre gran mercader, Daniel Van der Meulen.

Quines són les mercaderies d'aquest corrent de tràfic comercial? Consistien "principalement en textiles: des kerseys, des frises et des draps d'Angleterre, des grogains, des changeans, des mocayars de Lille, des draps, beaucoup des sayes, et des tripes d'origines non spécifiées, des toiles, des nappes et des serviettes, une certaine quantité de tapisseries, du lin (des graines) passablement de garance... De Naples sont signalés des fruits, des basanes et de peaux de Roumenie"³. Durant els anys següents, tanmateix, i en relació amb l'excursionista increment demogràfic de la capital, els abastaments de cereals a la ciutat seran constants, ja que aquesta, especialment després de la gran manca d'aliments de 1591, ja no pot proveir autònomament les seves pròpies necessitats. En resum, Nàpols esdevé una gran plaça operativa, un feliç punt d'unió entre els mercaders que controlen el gran comerç internacional, i que fan afluir grans quantitats de mercaderies, i els mercaders locals que distribueixen els productes dins el territori mitjançant el sistema de fires.

Ignorem el grau de monetització d'aquest comerç, com es liquidaven els saldos i el complex volum d'aquestes transaccions. Un fre tant a la monetització més accelerada dels bescanvis, com a la mateixa penetració mercantil al camp, el constituïen les funcions econòmiques desenvolupades pels senyors feudals que es dedicaven, en concurrència i amb forts condicionaments, a la venda i comercialització dels productes. Però el sistema mercantil autòcton tenia una altra limitació: la poca base financera, insuficient per fomentar adequadament els sectors productius i comercials del

3. E. COORNAERT, "Notes pour l'histoire de commerce des Pays-Bas avec l'Italie du Sud et les au-delà à la fin du XIVE. et au XVIe. siècle", dins *Studi in onore di Amintore Fanfani*, vol. IV, Milà, 1962, p. 405.

Migdia. De fet, els capitals presents al regne eren drenats i dirigits al finaçament d'un colossal deute públic, tant per part de l'estat com de la capital. Els grans responsables d'aquesta operació, que posa fi de manera dramàtica a la història secular del Migdia, són els "hombres de negocios" genovesos, actius al regne ja durant els primers decennis del segle XVI, però hegemònics només a partir de la meitat del segle XVI i fins als anys seixanta del segle següent.

V. A poc a poc, doncs, va anar-se modificant -respecte a l'època aragonesa- el model de relacions entre els mercaders i l'esfera del poder. Les grans figures mercantils, sota la forma del mercader-empresari i el mercader-banquer, havien desaparegut i, fonamentalment, el nou estat meridional, immers dins el més ampli context imperial, ja no mantenia les seves relacions amb els mercaders de la vella forma de la *familiaritas*, típica dels sobirans aragonesos. En els segles següents, la relació, a vegades directa, entre virrei i operador comercial va lligada a l'interès conjuntural (polític i econòmic), a les regles d'un joc ja despersonalitzat on cadascú interpreta el millor que pot el seu paper.

No manquen referències a la *initiatio artis mercantilis* com a model de racionalitat en l'administració pública, però ara aquesta és gestionada per l'estat en primera persona a través de la seva burocràcia. Així neixen les instruccions a la "Scrivania di Razione" de 1571 i les ordenances a la Tresoreria General de 1583, on s'estableix que la comptabilitat dels registres s'ha de portar "a la mercantil", de manera que "es podrà veure en un moment quina quantitat de diners hi ha a la caixa règia, qui són els deutors, quant deuen i per quin concepte". Aquesta exigència d'assumir la racionalització de la hisenda mercantil com a paràmetre d'eficiència en l'administració pública s'anirà suavitzant amb el temps fins a reduir-se, després del tercer decenni del segle XVII, a una mera formulació de principi ⁴. Ara mirarem de veure com actuen els

4. Sobre els processos de racionalització de la hisenda entre la segona meitat del segle XVI i les primeres dècades del

operadors econòmics sobre el mercat meridional durant l'època del virregnat. Analitzarem, doncs, amb un objectiu merament exemplificatiu, el cas de la capital, que per les seves dimensions permet de veure millor la dinàmica social i econòmica. A Nàpols arribaven grans quantitats de matèries primeres elaborades per les seves corporacions d'arts i oficis. L'organització productiva es distribuïa sobre el territori urbà entorn d'un cert nombre de carrers on es concentraven les botigues artesanes, uns carrers que encara avui conserven la seva antiga denominació. Pel que fa a la manufactura de la llana i la seda, hem de suposar que no totes les fases de l'elaboració es realitzaven a Nàpols; per exemple, la llana hi arribava havent passat ja les fases preliminars del cicle productiu ("varec", "cardada", i "pentinat") i potser en bona part també les de "tintura" i de "filada", operacions dutes a terme lluny de la capital, al camp, mitjançant el treball a domicili. En resum, és força probable que a la capital només es portessin a cap les fases finals de la formació de la "peça" i els seus "poliments". Però, sobre tot això, les fonts napolitanes no posseeixen cap documentació "empresarial" referent als segles XVI i XVII, i no és possible de dir res respecte a l'estructura del procés productiu i del de formació dels costs.

Tot el cicle productiu es regulava segons les normes dels estatuts de les Arts i de les Corporacions que, d'una manera rígida i concreta, disciplinaven l'organització de la producció i del treball. Dins l'ofici, "lavoranti", "maestri" i "mercanti" cercaven un difícil equilibri que tingués en compte les raons dels uns i dels altres; en realitat, l'estratificació professional era força inflexible i l'evolució dels empadronaments deixa entreveure una neta superioritat dels mercaders respecte a les altres dues figures. Si considerem el sector de la seda -la sèrie d'empadronaments del qual, entre 1515 i 1560, ha estat reconstruïda per G. Coniglio-,⁵ és possible de deduir dues

XVII, vegeu G. MUTO, *Le finanze pubbliche napoletane tra riforme e restaurazione (1520-1634)*, Nàpols, 1980.

5. G. CONIGLIO, "La rivoluzione dei prezzi nella città di Napoli nei secoli XVI e XVII", dins *Atti della IX riunione della Società Italiana di Statistica*, Spoleto, 1952, p. 236-237.

característiques d'aquest llarg període: a) el sector coneix una expansió productiva, de primer constant, durant la primera meitat del segle XVI, i després accelerada, durant la segona meitat. Tal expansió encara continua al llarg dels segles successius, almenys fins a la dècada de 1630, quan altres sectors de la vida econòmica del regne ja mostren signes de crisi i l'entrada en una conjuntura depressiva secular; b) tot i que sembla excessiva la hipòtesi de F. Braudel⁶, segons la qual les quatre cinquenes parts de la població napolitana vivia d'aquest ofici, sens dubte és cert que la seva base productiva era molt consistent. Nogensmenys, especialment a partir de la dècada de 1560, la relació entre mercaders, d'una banda, i mestres i oficials, de l'altra, manifesta un avantatge progressivament creixent a favor dels primers; l'elevat nombre dels mercaders inscrits en l'ofici, alhora que condiciona la dinàmica interna, testimonia com les vies de la seda ara no es dirigien exclusivament a la capital, sinó també a les destinacions que eren lluny de la ciutat, en part als pobles veïns a la capital i en part fora del regne.

Tampoc per al sector de la llana les coses no eren gaire diferents. El regne produïa amb abundància la matèria primera i la majoria de la seva producció passava a través de l'estructura de la "Duana de les ovelles de Pulla", una institució molt semblant a la Mesta castellana pel que fa a la seva organització. Les normes que regulaven aquest sistema de pasturatge transhumant establien que els "arrendataris" haurien de vendre a la Duana tot allò que el ramat produís. En els mesos d'abril, els ramats començaven a ser tramesos a Foggia, seu de la Duana, per a la primera esquilada; la llana, dividida en "maiorina", "ainina", "nera" i "castratina" era pesada i registrada en els "llibres dels pesadors de llana" de les tres "paranze" de l'Aquila, Castel de Sangro i Sulmona que agrupaven tota la transhumància. Les dades

6. F. BRAUDEL, *La Méditerranée et le Monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, segona edició italiana, Torí, 1976, vol. I, p. 366.

relatives a la “paranza” de Sulmona durant el període 1623-1642 ⁷-els sols supervivents abans de la sèrie de finals del segle XVII- són de gran interès perquè testimonien la distribució de les compres a la fira de Foggia i el lloc d’origen dels operadors. De fet, és possible d’observar, amb gran sorpresa, que al llarg dels vint anys considerats -uns anys que segueixen immediatament la gran crisi de 1622 i que, precisament per això, són d’un gran interès- el 46,99 % de la llana comercialitzada al mercat era adquirida pels mercaders de la província del Principato Citeriore (Tramonti, Cava, Castiglione, S. Cipriano, Giffoni, Atrani), i el 31,80 % pels de la província de Terra di Lavoro (Pedimonte d’Alife), mentre que la totalitat de les compres realitzades pels mercaders estrangers no ultrapassava el 13,14 %. Aquestes dades, tot essent parcials, palesen una presència mercantil dels operadors autòctons força vivaç i no simplement lligada a una conjuntura, i desmenteixen -almenys, en part- la idea que els mercaders meridionals haurien abandonat l’activitat comercial durant el segle XVII. Encara resta per esbrinar la raó per la qual aquests mercaders, un cop comprada la llana, no es dedicaven al cicle productiu i a la comercialització del producte acabat. Pel que fa a aquesta qüestió, només poden formular-se algunes hipòtesis: a) els mercaders actuaven per compte de tercers, amb un capital prestat per unes persones que no compareixien en els actes de constitució de les *societates* duts a terme davant de notari; b) que, tot operant amb capital propi, preferien tornar a vendre la matèria primera, en brut o després de les primeres operacions de preparació de la matèria, a altres comerciants no meridionals; c) que les estructures productives presents al Migdia operaven amb una estructura de costos massa elevada i que, per tant, no convenia mercadejar el producte acabat sinó sols la matèria primera; d) que el sistema mercantil autòcton no

7. M. C. NARDELLA; "Attività creditizie e commerciali a Foggia nella prima metà del XVII secolo", dins A. Massafra (ed.), *Produzione, mercato e classi sociali nella Capitanata moderna e contemporanea*, Foggia, 1984, p. 127.

era capaç de controlar el mecanisme de distribució i venda. Descartada aquesta darrera hipòtesi -no gens plausible-, és molt probable que, donada la impossibilitat d'abaixar els costos de producció del producte final, els mercaders del regne trobessin més convenient de treure uns guanys més elevats mitjançant la simple comercialització de la matèria primera.

VI. La figura del mercader no exhauria, òbviament, tot el complex dels operadors econòmics presents a la capital i al regne. A més dels mercaders en sentit estricte -és a dir, dels que s'ocupaven únicament de les transaccions comercials-, hi havien uns altres operadors de característiques econòmiques ben diferenciades. L'exercici del crèdit ocupava amplis sectors de la capital. Durant el segle XV predomina la figura del "mercader-banquer", en la qual s'unien ambdues funcions, desenvolupades segons les oportunitats del mercat i el cicle conjuntural. L'activitat bancària, realitzada durant molt de temps només pels particulars, era regulada de manera detallada per les pragmàtiques que establien els diferents aspectes i els requisits per poder operar amb l'atribució de "banquer públic". És evident que la qualificació de banc o banquer "públic" no s'ha d'entendre aquí com a sinònim de banc de l'estat; precisament, H. Lapeyre ha destacat, a tal propòsit, com a l'Espanya i l'Itàlia del segle XVI, es parla sovint de banquers públics tractant-se de particulars. Això vol dir que l'autoritat pública autoritzava i controlava llur activitat.⁸

Al llarg de la primera meitat del segle XVI, hi havien operadors de diverses nacions a la plaça napolitana, A. Silvestri⁹ ha pogut individualitzar, durant aquella època, divuit genovesos, set catalans, sis florentins, tres napolitans i un hebreu, de tots els quals ha pogut oferir les seves comptabilitats. Com es veu, la banca genovesa ja es

8. H. LAPEYRE, "La banque, les changes et le crédit au XVIe. siècle", *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 3 (1956), p. 28

9. A. SILVESTRI, "Sui banchieri pubblici napoletani nella prima metà del Cinquecento. Notizie e documenti", *Bolletino dell'Archivio Storico del Banco di Napoli*, 2 (1950), p. 22-34.

força important; amb el temps, en canvi, anirà organitzant-se la presència catalana i florentina, mentre que l'activitat dels diversos banquers napolitans tindrà una major transcendència durant les dècades de 1570 i 1580. En la segona meitat del segle XVI, obtindran la qualificació de "bancs públics" nombrosos bancs sorgits de congregacions i institucions civils que, amb el tombant de segle, van suplantat els bancs particulars en les funcions creditícies. Després de 1640, els set bancs de l'església (vuit d'ençà de 1640), anomenats també "bancs públics napolitans", exerciren a la capital l'activitat creditícia de manera exclusiva.

El que té d'interessant aquest assumpte és que el banquer que treballa en nom propi i amb capital de risc acaba desapareixent; els que dirigeixen aquests bancs (els directors i els mestres) són cridats per desenvolupar les seves funcions per un període limitat d'un a tres anys, mentre que els llocs dels treballadors tècnics (caixers i administradors) són els únics estables. En resum, la gestió col·legiada de la banca ja no segueix la via arriscada -però, certament, més rentable- de la inversió comercial, sinó que es limita a les formes estàtiques del dipòsit i del moviment dels fons per compte dels particulars i de la tresoreria règia. Aquesta gestió es guanya la confiança dels estalviadors napolitans, arrelant-se fermament en la vida econòmica de la capital, però amb el temps perd qualsevol característica de banca comercial.

I és natural que, en aquesta perspectiva de substancial convergència amb la gestió del poder polític central i amb la del poder municipal, els bancs públics napolitans sofrissin a la llarga tots els condicionaments d'aquests poders. D'altra banda les relacions amb l'esfera del poder es fan del tot paleses en la pròpia gestió quotidiana de la vida pública, quan una gran part de les operacions de caixa per compte de l'administració estatal i municipal es duen a terme a través dels bancs. A més a més el govern fa passar a través dels bancs les operacions de "canvi de moneda": retira les velles monedes per tal de refundre-les com a noves, generalment d'un valor intrínsec menor. Una altra operació que dóna testimoni de com era

d'estreta aquesta esfera de relacions té a veure amb la gestió del deute públic, les quotes del qual eren adquirides pels bancs napolitans a intervals més o menys regulars, i en alguns casos administrades per ells mateixos. El mateix pot dir-se de les bestretes i els préstecs atorgats (tot sovint de manera obligatòria) a l'administració del virrei o a la municipal. La confirmació del reduït grau d'autonomia de les institucions bancàries d'aquesta època ens l'ofereix el fet que, d'ençà de 1654, el virrei s'encarrega de nomenar un "delegat" propi per a cadascun dels bancs, escollit entre els consellers de les més altes magistratures, a fi de vigilar amb gran cura la vida administrativa de la institució.¹⁰

Els bancs públics napolitans, tot limitant les seves operacions per sempre més al territori napolità, acabaran deixant un gran terreny a un grup divers d'operadors econòmics que s'ocuparan de mobilitzar els capitals i, fins i tot, de treure'ls fora del regne. Aquesta és la funció dels "hombres de negocios" genovesos que, a partir de la dècada de 1540, introduiran així el regne meridional dins el gran circuit de l'oferta i la demanda de capital. Aquesta funció la duen a terme de dues maneres. D'una banda, s'introdueixen capitals líquids dins els circuits monetaris meridionals, sia adquirint quotes del deute públic, sia concedint préstecs o constituint rendes a particulars. El mecanisme té una gran regularitat: els diners recollits per una de les grans cases financeres (Spinola, Pallavicino, Grimaldi, etc.) a les diferents places d'Europa s'inverteixen, per comanda de l'inversor, en partides del deute públic, o en préstecs o rendes a un particular a través de l'agent de la casa de Nàpols. Aquest, en la seva correspondència gairebé periodística amb la casa central, mostra de tant en tant la gamma d'oportunitats que s'ofereixen per a les inversions. Així, per exemple, en resposta a un missatge seu des de Gènova, s'escriu, el 14 de febrer de 1598, als Saluzzo de Nàpols: "dient vós que el comte de Celano

10. R. FILANGIERI, *I Banchi di Napoli. Dalle origini alla costituzione del Banco delle Due Sicilie*, Nàpols, 1940, p. 92

acceptaria alguna suma, o que hi hauria l'oportunitat d'adquirir els seus béns per altres raons abans adduïdes, em cal dir-vos que si considereu cauta l'esmentada compra segons el vostre parer, o que l'esmentat comte s'ha afanyat i no té deutes, estic totalment conforme amb que li doneu a rèdit vuit-mil ducats que hauríeu de tenir en mà per mi".¹¹

D'altra banda, en canvi, es recullen capitals a les places meridionals, a través dels mateixos mecanismes descrits abans, per tal de pagar lletres de canvi girades a Nàpols, o s'estipulen, per compte de la cort règia, partides de gra per a l'abastament de la ciutat o de l'armada.

Aquest sistema d'oferta i demanda financera, per tal de poder funcionar adequadament, necessitava, a més d'unes relacions recíproques entre Gènova i Nàpols, un observatori econòmic del territori meridional que analitzés detalladament l'evolució conjuntural del regne i qualsevol variació del complex de les oportunitats econòmiques. Aquesta funció d'observatori fou desenvolupada amb una gran eficàcia mitjançant la xarxa d'oficis perifèrics del regne que, atès el caràcter venal de tals oficis, eren periòdicament posats a subhasta al millor postor. Fou així que els genovesos van establir un control prou fort sobre les "percettorie" de les dotze províncies del regne i, dins cadascuna d'elles, sobre els diversos oficis econòmics com els "fondaci" i les "portolanie". Tal control s'estén de la meitat del segle XVI fins a les primeres dècades del XVII quan, tot coincidint amb les dificultats que començaren a manifestar-se en les relacions amb la cort espanyola, els genovesos es van retirar progressivament d'aquestes funcions de mitjanceria i d'especulació financera, i van reconvertir les seves inversions amb adquisicions de terres i feus. D'aquesta manera, s'obre un nou capítol de l'arrelament genovès al Migdia, potser menys espectacular però certament més

11. Archivio Storico Comunale Di Genova, Fondo Brignole.

orgànicament immers en els assumptes interns de la història meridional.

Amb els anys vint del segle XVII es fan palesos els efectes noïbles de la crisi econòmica i política del regne. En el cas napolità, l'evolució econòmica marxa sempre plegada amb la política; a més a més, l'una i l'altra es calibren d'acord amb la conjuntura internacional. El regne és cridat a finançar l'esforç bèl·lic de la corona, compromesa en la Guerra dels Trenta Anys. La capacitat productiva de base no aconsegueix produir una adequada acumulació de riquesa nacional i la recaptació d'impostos incideix en profunditat sobre la producció, sobre el consum i sobre les pròpies rendes personals. El deute públic passa de 1.154.000 ducats el 1595, només pels interessos pagats anualment sobre el capital, a 3.500.000 ducats el 1639.¹² Entorn de la gestió d'aquest mecanisme pervers, que d'una banda -i paradoxalment- crea riquesa i de l'altra la redistribueix, es forma una "aristocràcia financera" on, encara que es troben alguns genovesos, ja no se'ls veu en una posició hegemònica. Aquesta aristocràcia es compon d'elements de diverses nacionalitats, però instal·lats establen al regne: els ibèrics Zevallos, Núñez i Paravana, els flamencs Romer i Vandeneinden i, sobretot, el napolità Bartolomeo d'Aquino, figura emblemàtica de la conjunció entre la burgesia especulativa i la nova noblesa en ascens.¹³

L'activitat d'aquest grup d'especuladors assumeix les característiques d'un veritable monopoli financer; entre 1536 i 1544, aquests negocis estipulen amb la cort, ensems amb altres especuladors napolitans i genovesos, "asientos" per almenys 26 milions de ducats napolitans, dels quals 16 milions són subcrits pel propi Aquino¹⁴. Aquest drenatge de recursos financers -operat mitjançant una

12. Quant a aquestes dues dades, vegeu G. GALASSO, "Economia e finanze nel Mezzogiorno tra XVI e XVII secolo", dins *Atti del Convegno Finanze e Ragion di Stato in Italia e Germania nella prima età moderna*, Bolonya, 1984, p. 66; i R. VILLARI, *La rivolta antispagnola a Napoli. Le origini (1586-1647)*, Bari, 1967, p. 122.

13. El personatge ha estat reconstruït detalladament per les investigacions de R. VILLARI, *op. cit.*; i també per A. MUSI, *Finanze e politica nella Napoli del 600: Bartolomeo d'Aquino*, Nàpols, 1976.

14. R. VILLARI, *op. cit.*, p. 140.

ampliació de la base fiscal, el capital de la qual, anticipat pels "asentistas", el recuperaven ells mateixos en forma de partides del deute públic tretes a fora del mercat- havia produït un remolí de dimensions colossals en les finances públiques que va tenir àmplies repercussions polítiques en la societat meridional i va contribuir de manera decisiva a fomentar les tensions socials durant els anys pròxims als motins de 1647-48.

VII. Un darrer problema, però no menys important, té a veure amb les característiques ideològiques de la classe mercantil, i amb com es definia en la societat d'ordres pròpia de l'Antic Règim. Es tractava, substancialment, d'establir si la figura del mercader estava tancada als processos de mobilitat social ascensional, o si l'exercici del comerç era incompatible "per se" amb el status nobiliari. Aquest era un problema que s'havia plantejat a totes les societats europees durant la primera Edat Moderna i que en els sistemes polítics més avançats, caracteritzats per una dinàmica social oberta, havia trobat solucions flexibles. A la meitat del segle XVI, però, a gairebé totes les ciutats italianes es van fer més rígides les estructures que fins aleshores havien permès una relativa mobilitat social, i els grups nobiliaris tancaren les seves files pertot. D'ençà d'aquell moment, la definició de què era la "vertadera noblesa" i quins eren els seus requisits va assumir una dimensió força rellevant, també a causa de que la qüestió tenia un matís polític notable, ja que en depenien els equilibris propis de l'administració municipal dins l'estructura de la qual els nobles, per norma, tenien molta importància.

A meitat del segle XVI, a les ciutats italianes va tenir lloc un ampli debat entorn de tals temes. A Gènova, per exemple, les *Leges Novae* de 1576 van definir un compromís bastant gran, tot considerant que no excloïa de la condició nobiliària l'exercici dels oficis de la llana i de la seda -si bé practicats a l'engrós i no amb les pròpies mans- ni les activitats financeres i de l'armament naval.¹⁵ A Milà era

15. G. DORIA i R. SAVELLI, "'Cittadini di Governo' a Genova: Ricchezza e potere tra Cinque e Seicento", dins

el Collegio dei Giureconsulti qui s'encarregava d'establir els requisits de la noblesa, excloent-hi qualsevol forma de treball mecànic i, entre aquestes, també el comerç a l'engròs.¹⁶ D'altra banda, aquesta tornada política de l'antiga noblesa havia estat acompanyada i seguida per una vasta producció literària -quant a això, i només a tall d'exemple, vegeu els texts de Muzio, Guazzo, Possevino i Paruta- que tendia a legitimar en clau ideològica la revenja nobiliària.

Al regne de Nàpols, el tema de la "noblesa vertadera" va discutir-se no tant en relació a la seva incompatibilitat amb l'exercici del comerç, com en funció de l'administració urbana. De fet, a diferència de Gènova, a la capital i a les ciutats meridionals era molt estrany que els nobles s'impliquessin directament en l'exercici del comerç. L'adhesió al model cavalleresc d'una "noblesa enemiga capital de la vilesa inherent al comerç" té més el sentit d'un reconeixement ideològic que no pas d'una batalla política concreta. En realitat, els antagonistes polítics de la noblesa no foren, al Migdia, els mercaders, sinó la classe dels *togati*, dels *officiales*, els *ceto civile*, que mitjançant el control de les altes magistratures de l'estat -i amb sòlides aliances matrimonials- amb el temps posava en moviment processos d'ennobliment. En la literatura política contemporània, la societat meridional es representa, generalment, amb una jerarquia de tres ordres: *nobilità*, *popolo* i *plebe*, i en aquesta tripartició els mercaders i els comerciants sempre són adscrits a la classe popular. Amb el temps, però, paral·lelament a l'afirmació política del ministeri jurídic, es fa més fort l'intent de legitimar ideològicament el status popular. Segons la visió de F. Imperato,¹⁷ el poble està representat pels que "rics i virtuoses viuen civilment sense treballar en feines sòrdides i mecàniques"; un altre autor, G. C. Carpaccio,¹⁸ inclourà dins el poble tant els "gentilhomes" com els "oficials" i els "mercaders". D'acord

Materiali per una storia della cultura giuridica, vol. X, 2, 1980, p. 292-293.

16. D. SELLA, "Sotto il dominio della Spagna", dins *Il Ducato di Milano dal 1535 al 1796*, Torí, 1984, p.25.

17. F. IMPERATO, *Discorso politico intorno al regimento delle piazze della città di Napoli*, Nàpols, 1604.

18. G. C. CARPACCIO, *Il Forastiero*, Nàpols, 1634.

amb G. A. Summonte¹⁹, tots aquests, exclosos per naixement de la noblesa, poden tanmateix aspirar a adquirir tal condició mitjançant la pràctica de la virtut i la “noblesa política”, “que es concedeix pel Príncep.. es verifica amb la dignitat eqüestre, militar i també amb la dignitat doctoral”. A través d’aquest recorregut, i mitjançant aquestes mediacions (carrera militar i jurídica), fins i tot el ram mercantil hauria pogut aspirar a l’ennobliment. En concret, aquest itinerari va ser practicat amb fortuna per nombroses famílies togades, però va ser diluït en el curs de tres generacions, i dels orígens mercantils de tals famílies -quan hi perduraven- va ser allunyada fins i tot la memòria, per tal que no se’n projectés cap ombra sobre la tan desitjada i finalment adquirida condició nobiliària.

19. Giovanni Antonio SUMMONTE, *Historia della città e Regno di Napoli*, Nàpols, 1601-40.